

«ԿԱՏԱՐԵԱՂ ՄԱՐԴ ԸԼԼԱԼՈՒ ԱՐՈՒԵՍՏԸ»

Երուանդ Օտեանի երգիծական վիպակներուն մէջ կարեւորութեամբ կը յիշուին «Վաճառականի մը նամակները կամ կատարեալ մարդ ըլլալու արուեստը» գրութիւնները որ ժամանակագրական կարգով մեկտեղուած նամակներ են՝ ուղղուած Գոգմա Էֆէնտի Տամիանոսեանէն առ որդի իւր՝ Միհրան: 1906էն 1913 երկարող ժամանակաշրջանին գրուած այս նամակները չափազանց հետաքրքրական պատկեր մը կը պարզեն այդ տարիներու ֆաղափական եռեւեփի մասին: Ապտուլ Համիտի միահեծան իշխանութիւնը ընդգրկող այս շրջանը եղած է անորոշ, տագնապալի, փոթորկալի եւ անձկալի: Քաղաքական ներքին իրավիճակը լարուած էր յարատեւ ու խիստ անհանգստութիւն կը պատճառէր ամէնքին: Քաղաքական արագածաւալ իրերու այս խառնաշփոթ ու անկիւնադարձային շրջանին, երբ երկիրը կը գտնուէր անկայունութեան մէջ եւ պահ մը կը թուէր թէ անոր անկումն ու փլուզումը մօտալուտ են ու անխուսափելի, ի շարս այլ ազգերու, հայեր եւս մտահոգութիւն կը ցուցաբերէին եւ ակնդէտ կը սպասէին ճարի ու ելքի: Սահմանադրութեան, բարենորոգութեան, ազատագրական շարժումներու, խռովութիւններու, ապստամբութիւններու եւ հայկական անլուր կոտորածներու այս տխուր դէպքերը իրենց անմիջական անդրադարձը ունեցած են հայութեան վրայ: Յեղափոխական զանգուածը հակազդած է անվեհեքօրէն եւ ուժգնօրէն, առանց վարանումի ու կասկածի: Այլ չեն հակադրած. այլ, մեղմ ֆաղափականութիւն վարելով ջանացած են համակերպիլ՝ հաշտարար եզրեր գտնելով: Վերջիններս որդեգրած են դիւանագիտական խորամանկ սկզբունք՝ իրենց

անձնական շահերը գերադասելով ազգային ու ֆաղափական շահերուն: Մինչ յեղափոխական ոգիով տիւ եւ գիշեր աշխատող ազգասէր ու անձնագոհ հայեր հետեւողականօրէն կը նկրտէին բարենորոգումներ յառաջ բերել եւ բարելաւել հայութեան կեանքը, անդին, Գոգմա Էֆէնտիի նման հայութենէ ուժացած ու մարդկային արժանապատուութենէ ամբողջովին պարպուած վաճառականներ ու անձնաւորութիւններ, ոգի ի բռին կ'աշխատէին իրենց հանգիստը ապահովել՝ իրենց ֆակը լեցնելով: Վերջիններս իրենց գերագոյն գուարթութիւնը եւ հոգեկան անհուն գոհունակութիւնը կը գտնէին իրենց գործի յաջողութեան մէջ միայն:

Գոգմայի կերպարը շատ դիպուկ է, որովհետեւ ան, դժնդակ պարագաներու եւ հանգամանքներու ոչ թէ զոհն է, այլ՝ համակերպողը, յարմարողը, գոյն փոխողը, համախոհութիւն ու զգաստութիւն ցուցաբերողը: Նկարագրային մշտական փոփոխութիւն ու անտանելի յեղեղուկութիւն հրապարակ բերող Գոգմա իր նամակներուն ընդմէջէն ցայտուն կը դարձնէ իր բարոյականութեան փնացածութիւնը, ապականութիւնը, հոգիի անչափ խեղճութիւնը եւ մանաւանդ կեղծաւորութիւնը ու պնակալէզութիւնը: Գոգմա ժընէվի ուսումնական բարձրագոյն կրթարան ուղեւորած զակիկն ուղղած իր նամակներուն մէջ կը խրատէ ըլլալ... կատարեալ մարդ:

Գոգմա արեւստով վաճառական է եւ իր նիւթական վիճակը բարելաւած է ամուր կանգնելով իր անգիշող սկզբունքներուն վրայ: Այդ սկզբունքային հիմնական կէտերը խոտոր կը համեմատին բարոյագիտական դրոյթներուն: Այլ խօսքով, անոր բարոյական տեսակէտները ու հայեցակէտները

անարժէք են, փուն ու սուտապատիր, վասն զի կը ժխտեն այլոց կենաց քարօրութիւնը եւ կը շեշտեն միայն անոր հեշտ կեանքը եւ վայելքը: Երուանդ Օտեան հրաշալիօրէն կը բնութագրէ Գոգմայի ողջ էութիւնը ըսելով՝ «Երբեք հայ վաճառականը իր հոգեկան մերկութիւնը չէր պարզած այսօր կատարեալ կերպով: Հայ պուրժուան էր, որ ինքզինք կը ցուցադրէր անպատկառ ինքնահաւանութեամբ մը, իր գաղափարներովը հպարտ եւ համոզումներովը խանդավառուած»:

Գոգմա իր որդին «կատարեալ մարդ» դարձնելու իղձով ու տենչով յափշտակուած ու գերուած, հայրական քարճրագոյն գահէն պատուէրներ կը դրկէ ու յորդորներ կը բաշխէ իր զաւկին, նախեւառջ դառնալու ծայր աստիճան անձնասէր եւ հոգ տանիլ միմիայն իր անձին, եսին, մարմինին՝ փորին: Ահա թէ ինչ կը գրէ ան այս կապակցութեամբ. «Ինքզինք չսիրողը ուրիշներն ալ չի կրնար սիրել: Առաջ անձը՝ ետքը ուրիշները»: Այս իբրեւ հիմնակէտ ունենալով, Գոգմա բացորոշ կերպով կ'ընդգծէ կարեւորութիւնը կուշտ փորի, վասն զի «մարդուս առաջին եւ մեծագոյն իտէալը իր փորը կշտացնելն է, յետոյ իր ընտանիքին ու զաւակներուն փորը կշտացնելը: Փորը անօթի մարդը, ոչ իրեն, ոչ իրեններուն եւ ոչ ալ իր հայրենիքին օգտակար կրնայ ըլլալ: Ամէն մարդու համար իր բուն հայրենիքը փորն է: Երբ իր փորը փառաւոր մը կշտացուց՝ հայրենիքը երջանիկ է: Եւ փորը կշտացնելու համար երկու միջոց չկայ՝ այլ մէկ, այն է դրամը: Այն որ ճշմարտապէս իր հայրենիքը կը սիրէ, պէտք է դրամը սիրէ»:

Դրամասիրութեան ուկիհանին մէջ խեղդամահ եղող Գոգմա, կը յանդիմանէ իր զաւակը շռայլութեամբ աւարտող նամակավերջի խօսքերուն համար, ուր

կ'ըսուի. «Բիւր համբիւրներ բեգի, մայրիկիս ու բոյրերուս»: Գոգմա հարկ չի տեսներ «բիւր» բառին. ան չափազանցութիւն կը համարէ այդ եւ կը թելադրէ իր որդւոյն գրել լոկ՝ «Ամէնէն սիրով կը համբուրեմ»: Այսպիսով, դրամի նման, զգացումը՝ սէրը, կարօտը, խանդադատանքը, եւ անկեղծ արտայայտութիւնը եւս պէտք է զսպուէին ու չափազանց խնայողութեամբ գործածուէին եւ հետո մնային շռայլութենէ ու մսխումէ: Գոգմա՝ վաճառական իր քարճր հեղինակութեամբ կը գրէ. «Չափաւորութիւն ամէն բանի մէջ, սիրելի Միհրանիկս, ասով կարելի է միայն կատարեալ մարդ ըլլալ»: Ուրեմն, խնայողութեամբ պարգեւուած համբոյրները իրենց անմիջական անդրադարձը պիտի ունենան Միհրանին նկարագրին վրայ: Երիտասարդ Միհրանին հոգեկան կազմաւորման շրջանին կատարուած այս նկատողութիւնները, թելադրութիւնները եւ սրբագրութիւնները ու նոյնիսկ կշտամբանքները կը միտին զայն յարեւմտեան դարձնել հորը կերպարին, որ չարաչար կը տագնապի դրամասիրութեան աղտէն ու հանգստասիրութեան ախտէն: Միտքը դէպի ուսում, գիտութիւն, լուսաւորութիւն ու յառաջդիմութիւն բացող Միհրան, անընդմէջ հակահարուածներ կը հասցնէ ժընէվէն հորը գլխուն: Այս անվերջ հակամարտութիւնը հակոտնեայ գաղափարներու, անհաշտ ըմբռնումներու ու անհանդուրժելի կեցուածքներու, երկուստեք կը ստեղծէ լարուած մթնոլորտ, ուր կը չֆանան անկեղծ յարաբերութիւնը, սրտակցութիւնը եւ վստահութիւնը: Միհրան անվերջ պայքար կը մղէ իր հորը արտայայտած միտքերուն դէմ եւ յանդուգն ու յախուռն ընդդիմութիւն կը ցուցաբերէ ու կ'ըսէ. «Ես իտէալի, գաղափարական

մարդ ըլլալ կ'ուզեմ: Ինձի համար դրամը կամ հարստությունը միջոց մըն է եւ ոչ թէ նպատակ մը»: Այս խօսքերը հօրը կողմէ կ'որակուին իբրեւ անճշմունի, անճշ, անպատեհ ու խակ: Գոգմա իր գայրացկոտ շեշտով կը թելադրէ Միհրանին կա՛մ անսալ իր խօսքերուն եւ կա՛մ բողոյ վարժարանը եւ վերադառնալ իր հսկողութեան ներքեւ՝ գործի մէջ նանչնալու եւ ըմբռնելու կեանքի իսկությունը:

Գոգմա կը գզուշացնէ իր գաւակը յեղափոխական շունչով տոգորուած ու ոգիով բրձուած հայերու հետ յարաբերելէ, վասն զի ազատութիւն, անկախութիւն, յեղափոխութիւն, աստեղ ամէնքն ալ դրամն է: «Դրամը չսիրողը ազատութիւնը չկրնար սիրել»: Ան կը ջանայ իր որդւոյն միտէն մէկընդմիշտ չփայտնել վերացական գաղափարները, որ լոկ երազական են ու անընթաց, եւ դառնալ՝ լրջախոհ, գործնական ու իմաստուն: Օսմանեան սահմանադրութեան վերահաստատման, գրաքննութեան վերացման եւ կատարեալ ազատութեան կառչած հայ բազմաթիւները կ'այպանուին ու կը մեղադրուին Գոգմայի կողմէ իբրեւ անհեռատես ու անշրջահայեաց մարդիկ: Պատեհապաշտ ու նիւթապաշտ Գոգմային ուշադրութեան, հետաքրքրութեան ու շահագրգռութեան ծիրէն դուրս են ժողովուրդին կրած գրկանքները, հոգեկան տառապանքները, բողոքները եւ անվերջ պայքարները: Անոր հետաքրքրութեան աշխարհը չափազանց փոքր է, վասն զի կ'ընդգրկէ միմիայն իր անձը:

Բացի Միհրանէն, Գոգմա ունի նաեւ Մելինէ անունով աղջիկ մը, որ պատրաստ է նշանուելու Թոշնակեան Մարտիկ էֆէնտիին հետ: Գոգմա իր բարեկամական շրջանակէն կը տեղեկացուի, որ Մարտիկ էֆէնտի

«ապօրէն յարաբերութիւններ ունեցած է կոյս աղջկան մը հետ, որմէ զաւակ մըն ալ ունեցեր է»: Այս գայթակղութիւնը քնաւ նշանակութիւն չունի Գոգմայի համար, որ կը վերագրէ անոր «երիտասարդական թեթեւութեան»: Անոր միտքը լլկող ու սիրտը մաշեցնող մտածումը այն է, որ այժմ «Մարտիկ էֆէնտի ստիպուած է թէ՛ աղջկան եւ թէ՛ անոր զաւկին ամսական մը յատկացնել: Հոս է ահա, որ խնդիրը կը կենդանանայ եւ ապա տաղտուկներու դուռ կը բանայ»: Մարտիկ էֆէնտի բանտի արժանի գործ ալ տեսած է՝ իր մթերանոցը ապահովագրելէ ետք կրակի տալով: Բացի անկէ, ան լաւ յարաբերութեան մէջ չէ իր հօրը հետ: Անոր հետ բշտամանալէ ետք, «անոր վրայ դանակ փաշած է», եւ անկէ ի վեր երկուքը իրար հետ չեն խօսած: Գոգմա կը փափաքէ ներքափանցել խորը այս գծողութեան: Արդեօք այս բշտամութեան պատճառով Մարտիկ էֆէնտի պիտի զրկուի՞ իր հօրը ժառանգէն: Այնուհետեւ, Գոգմա կը ցանկայ գիտնալ թէ իր փեսացուն ինչքա՞ն հարստութեան տէր մարդ է: «Եթէ, իրաւ, Մարտիկ էֆէնտիի հայրը վնոած է իր որդին ժառանգութենէ զրկել, խնդիրը կը դժուարանայ», կը գրէ Գոգմա իր մէկ բարեկամին՝ Փիլիպպոսին, եւ անկէ ստոյգ լուրեր կ'ակնկալէ: Փիլիպպոս իր պատասխան նամակին մէջ հանգամանօրէն կ'անդրադառնայ Մարտիկի նկարագրագիծերուն վրայ եւ իր կողմէ կ'աւելցնէ կարգ մը աննպաստ ծանօթութիւններ, ինչպէս՝ խաղամոլութիւն, գինեմոլութիւն եւ ցասկոտ քնաւորութիւն: Գոգմայի համար սակայն այս թերութիւնները ոչմէկ նշանակութիւն ունին, որովհետեւ՝ «երբ մարդ դրամ ունի, այդ պզտիկ թերութիւնները աչքի չեն զարներ: Ո՛ւր գտնելու է կատարեալապէս առաքինի մարդը: Ասոնք անանկ թերութիւններ

են, որոնք քանի տարիները անցնին՝ կը պակսին, կը մեղմանան, մինչդեռ դրամը առափնուրթին մըն է, որ տարիներու ընթացքին հետզհետեւ կ'անի, բաղադրեալ տոկոսի դրութեամբ»:

Գոգմա ի գին ամէն զոհողութեան կը պարտկէ յանցանքները, կը մեղմացնէ տկարութիւնները եւ յարուցած գայթակղութիւնները իր փեսացուն, որովհետեւ՝ «երբ որեւէ մոլութիւն կամ ամօթալի արարք ծածուկ պահուի, կարելի է զայն չեղեալ համարել: Պատուած զգեստի մը վրայէն երբ նոր բալթո մը հագնինք ու կոնկուրնք, ոչ ոք կրնայ կասկածիլ, թէ մեր ներքին լաթերը հին են», կը գրէ Գոգմա իր զաւկին:

Սահմանադրութեան յաղթանակով, Գոգմա իր վերաբերմունքը եւ դիրքը կը փոխէ յանկարծ. «Ես արդէն միշտ կ'ըսէի, որ այդ մարդիկը անձնուիրաբար կ'աշխատին», կը գրէ ան: «Ես արդէն սկիզբէն համակիր եղած եմ յեղափոխական շարժումին... կատարեալ մարդը ոեւէ յեղափոխական կուսակցութեան մը պէտք է պատկանի, ես միշտ այս համոզումը ունեցած եմ»: Ինչպէս կը տեսնուի, Գոգմա բաւական նարպիկ է գոյն փոխելու մէջ: Ան այս ուղղութեամբ, պատկերաւոր մտածողութեամբ կ'արտայայտէ ինքզինք՝ «Համոզումներն ու կարծիքները հագուստի կը նմանին եւ եղանակին հետ պէտք է որ փոխուին: Չմեռ ժամանակ մարդ ներմակ հագուստներով փողոց չ'ելլար, ոչ ալ օգոստոս ամսուն ֆանելա կամ բալթո կը հագնի: Օդին փոփոխութեան համեմատ հագուստ կը փոխէ: Իմաստութիւնը այսպէս կը պահանջէ»:

Գոգմա Միհրանին կը տեղեկացնէ որ Մարտիկ Էֆէնտի վերջերս գինովցեր է ու ծանրօրէն ծեծեր Մելինէն բայց այդ եւս հարց չէ ամենեւին, որովհետեւ «դրամը շատ քան կը ծածկէ... բարեբախտաբար խնդիրը չիմացուեցաւ

եւ գործը անոյշ տեղը կապեցինք... եթէ իմացուէր՝ ա՛յ լրագիրներուն մէջ պիտի անցնէինք ու ամէնուն բերնին ծամոց պիտի ըլլայինք: Ասանկ բաները երբ որ չիմացուին, կարեւորութիւն չունին ու կը մոռցուին կ'երթան»:

Ի դէպ, ապարարչականացած ու մտացածին գաղափարներով նախապաշարուած Գոգմա ունի իւրայատուկ աշխարհայեացք, որ ոչ միայն ընդունելի չէ հասարակութեան կողմէ, այլեւ՝ խիստ նշաւակելի է, պախարակելի ու ամօթալի: Յանցագործութեան ակնարկելով, Գոգմա կ'ըսէ. «Ամէն յիմարութիւն կարելի է գործել աշխարհիս վրայ՝ պայմանով որ անոնց հետեւը չթողունք»: Այլ խօսելով, կարելի է ու բարոյապէս արտօնելի՝ գործել ամենագործելի ոնիրը կամ արարքը՝ պայմանաւ որ մարդ չիմանայ այդ մասին: Ստոյգ է, որ Գոգմա կորսնցուցած է խիղճն ու խղճահարութիւն, գութն ու կարեկցանք, պայծառօրէն մտածելու եւ կուրօրէն տրամաբանելու ու դատելու կարողութիւն: Անոր փիլիսոփայութիւնը ոչ թէ մեղքը կամ յանցանքը չգործելու գիտակցութիւն ունենալն է, այլ սխալը՝ բաղելու, չէզոքացնելու եւ մոռնալու, ինչ որ անպարկեշտ մարդոց վայել է: Գոգմա իր բարոյական վարկը եւ համբաւը բարձր ու անեղծ պահելու համար պատրաստ է ի գործ դնել ամէն խաբեքայական միջոց ու հնար:

Գոգմա իր կեղծ դիմակի օգնութեամբ իր փեսան կատարեալ մարդու պատուանդանին կը բարձրացնէ: «Մինչեւ հիմա իբրեւ կատարեալ մարդ երեւցած ես ինծի եւ ասկէ ետքն ալ անշուշտ կատարեալ պիտի մնաս»: Իսկ ինչ կը վերաբերի Մարտիկ Էֆէնտիին Մելինէին հետ հաշտ ու խաղաղ կեանք ապրելուն, Գոգմա ամենայն կեղծաւորութեամբ կը խրատէ՝ «Խնդիրը այն է, որ երեսունը իրարու հետ սիրով ու

համերաշխ ցոյց տալ, մնացածը կարեւորութիւն չունի»:

Միհրան ժընէվէն կը հետեւէր իր բոլոր ապրած տառապալի ու դժոխալի կեանքին, եւ իր ընդվզումն ու արդար գանգատը կը ներկայացնէր հօրը: Գոգմա էֆէնտի փոխանակ ուշադրութեամբ մտիկ ընելու եւ կարեկցելու զակին, անկէ «այդպիսի դատաստան մը պարզապէս կեանքի անգիտակցութիւն» կ'որակէ, ու արժանի չի գտներ «գործնական ու կատարեալ մարդու մը»: Գոգմա այնքան առաջ կ'երթայ իր մտքի անտեղի մարզանքներուն ու նամարտակութիւններուն մէջ, որ կը սկսի ստեղծել փիլիսոփայական նորագոյն մօտեցումներ՝ ամուսնական սիրոյ ու կեանքի: Ան հետեւեալ ձեւով կը խտացնէ իր մտածումները եւ զգացումները այս մասին. «Ամէն խնդրի վրայ վաճառականի աչքով նայէ եւ այն ատեն էր դատաստաններդ ճիշտ պիտի ընես: Օղային սկզբունքներով կարելի չէ իրրել կատարեալ մարդ ապրիլ: Ամուսնական կեանքի մէջ սէրը ամէնէն կործանարար բանն է, որովհետեւ մեզ կրնայ շատ սխալ ու վնասակար նամբաներու առաջնորդել: ...Գալով Մելինէին դժբախտ ըլլալու խնդրին, ասիկա լոկ երեւակայական է»: Գոգմայի համար ամուսնութիւնը չի միտիր անպայման ներկայացնել միութիւն մարդու եւ կնոջ, այլ՝ «ինչպէս աֆիոնի, բամպակի կամ խահուէի վաճառականութիւնը, ամուսնութիւնն ալ գործ մըն է, որ կրնայ երբեմն մեծապէս շահաւոր ըլլալ եւ երբեմն ալ վնասներ պատճառել: Բայց խելացի ու կատարեալ մարդը, երբ ամէն բան կշռելով, ամէն հաւանականութիւն աչքի առաջ ունենալով գործ կը տեսնէ՝ յաջողութեան մասին ապահովութիւն կրնայ ունենալ:»

Փոխադարձ սիրոյ, յարգանքի,

զոհաբերութեան ու հաւատարմութեան առաքինութիւնները զանց առնող, ժխտող ու անտեսող Գոգմա ոչ մէկ երջանկութիւն եւ անհրաժեշտութիւն կը գտնէ ամուսնական ուխտի պահպանման ու աստուածային պատուիրանապահութեան մէջ: Նման յանձնառում լոկ «անփորձ երիտասարդները կ'ունենան», կը գրէ Գոգմա: «Ամուսնութեան մէջ, սիրելի Միհրանիկ, իրական երջանկութիւնը նիւթական ապահովութիւնն է: Այս ըսածներս թերեւս հիմա ուղիղ չգտնես, բայց օր մը պիտի համոզուիս անոնց ճշմարտութեան, երբ կատարեալ մարդ ըլլաս... Մահուր ու անկեղծ սէրը պախալն ու մսավաճառը կ'առնեն ու փոխարէն ուտելիք կուտան: Շատ կը կասկածիմ որ չէ»:

Գոգմա չի վարանիր բարոյականութեան դասեր տալու իր հեռաւոր զակին, բայց կը զլանայ վերահասու դարձնել անոր՝ կեանքի գեղեցիկ ու ճշմարիտ երեւոյթներուն: Անոր բարոյականութեան օրէնքները հիմնուած են դրամի ու շահի վրայ: Անոր համար, դրամը ապրելու եւ միջոց է եւ նպատակ: Դրամն է աշխարհի տէրն ու տիրականը որուն առջեւ կը հալին ու կը չֆանան դժուարութիւնները: Մարտիկ էֆէնտի կրնայ շարունակել իր սանձարձակ ու գայթակղալից ու անբարոյ կեանքը, ինչքան ատեն որ չէ ցամաք իր հարստութիւնը: Գոգմա առանց խպնելու եւ դոյզն չափով պատկառանք ցոյց տալու, համարձակօրէն կ'արտայայտէ ինքզինք ըսելով. «Մարտիկ էֆէնտի, կարգ մը արարներ գործեց, որոնք կրցանք պարտկել մեր դրամին ուժովը եւ մահուր պահել մեր պատիւն ու համբաւը: Բայց ենթադրենք որ այդ դրամը պակսէր մեզի, ի՞նչ պիտի ըլլար մեր վիճակը, ամբողջ խաղութիւնը մէջտեղ պիտի ելլէր եւ

մենի պատիւնիս ու համբաւնիս վրայ տալով՝ չպիտի համարձակեիմ մարդու երես նայիլ: Ահա թէ ինչո՞ւ դրամ չունեցողը պէտք է անպատճառ բարոյական ունենայ: Բարոյականը իր դրամագլուխն է: ... Մարտիկ էֆէնտի իբրեւ փեսայ կ'ընդունիմ, կը յարգեմ ու կը պատուեմ, որովհետեւ դիրք ունի, հարստութիւն ունի: Ահա քեզի բարոյականութեան դաս մը, սիրելի զաւակս, որմէ ամբողջ կեանքիդ մէջ կրնաս օգտուիլ:»

Միհրան իր նամակներուն մէջ ըստ երեւոյթին կ'արժարժէ ժընէվի մէջ հանդիպած զուիցեբացի Օրիորդ Ժանէթին հետ մտերմիկ կապի մասին, որովհետեւ Գոգմա իր զաւակէն տեղեկութիւններ կը պահանջէ հարսնցունի մասին, ինչպէս՝ «Աղջկան հնչուն ու պատրաստի օժիտը ի՞նչ է: Ազգականներ ունի՞: Հարուստ են, թէ աղքատ»: Այնուհետեւ, Գոգմա կը յայտնէ թէ իր կինը համաձայն չէ որ Միհրան օտարազգիի մը հետ ամուսնութիւն կնէ: Այս հարցով Գոգմա կը գրէ. «Բախտը ինչ ձեւով ալ մեզի ներկայանայ, պէտք չէ ձեռքէ փախցնել: Կատարեալ վաճառական մը ամէն դիպուած, ամէն առիթ պէտք է շահագործել գիտնայ»: Գալով եկեղեցւոյ, հաւատքի ու դաւանանքի հաւատարմութեան ու պատկանելութեան, հայրը կը գրէ որդւոյն. «Անկարելի է որ դուն հեռանաս քու եկեղեցիէդ: Տարբեր բան, եթէ բացառիկ պատճառներ ըլլան ասոր համար: Այսինքն՝ եթէ աղջիկը մեծ հարստութեան մը տէր ըլլայ եւ պահանջէ որ անպատճառ իր դաւանութիւնը ընդունիս»: Իբրեւ վերջին «բարի ու օգտակար» խորհուրդ, Գոգմա կ'աւելցնէ որ Միհրան չունենայ դիւրախաբ միտք ու թակարդութիւն, այլ ըլլայ շրջահայեաց եւ ինքզինք շատ դիւրամատոյց ցոյց չի

տայ: Ահա եւ այդ հատուածը. «Աղջիկը պէտք է քեզի սիրահարի եւ ոչ թէ դուն անոր: Սիրահար մը հաշիւով չկրնար գործել եւ յաճախ քիթէն կը բռնուի: Այս նշմարտութիւնը միշտ աչքի առջեւ ունեցիր: Ինքզինքդ ծանր ծախէ: Ահա իմ հայրական խրատս»:

Բացայայտ իրողութիւն է որ Միհրան բացարձակապէս դժգոհ է հորը տուած խրատներէն ու ներքնապէս կը տագնապի ու կը տառապի: Ան իր հորը նամակներուն մէջ կը փնտռէ զգացում, հոգի, կենդանութիւն, մարդասիրութիւն, խղճահարութիւն, բայց ի զուր, որովհետեւ Գոգմա կատարեալ անզգայ է, անշնորհք, դրամամոլ ու անձնամոլ: Միհրանին գանգատներուն վրայ, Գոգմա կը գրէ. «Կ'առարկես, թէ նամակներուս մէջ բնաւ զգացում չեմ դնել, թէ ամէն խնդրի վրայ վաճառականի աչքով կը նայիմ, թէ չեմ ուզեր ընդունիլ որ դրամէն ու կրկնատոմարէն դուրս ալ բաներ կրնան գոյութիւն ունենալ...: Առանց դրամի, զգացումը մարդուս թշուառութիւնը կը կրկնապատկէ: Զգացումն այն ատեն վայելի մը կ'ըլլայ, երբ առատ դրամ ըլլայ մարդուս գրպանը»: Այս նամակներու վերջաւորութեան, Գոգմա իրեն վայել մեծամտութեամբ, յոխորտութեամբ ու լկտիութեամբ կրնայ բացագանչել՝ «Ձոր ինչ գրեցի՝ գրեցի»:

Գոգմա մարմնացումն է շահագործող դասակարգի: Ան ազաւ է, անձնակեդրոն, նիւթապաշտ, մորթապաշտ, դիմակաւոր, կեղծաւոր, անսիրտ ու անխիղճ: Անժխտելի նշմարտութիւն է, որ կատարելութիւն փարոզող Գոգմա կատարելութենէ ու նշմարտութենէ փարսախներով հեռու է, իսկ արտայայտած գաղափարները ու կատարած թելադրութիւնները ոչ թէ բարոյական կատարելութեան կ'առաջնորդեն, այլ ընդհակա-

ռակը, մարդը կը նսեմացնեն, կ'արժէագրկեն: Անոր կեանքի նպատակակէտը եւ կիզակէտը դրամն է: Անոր «դաւանութիւն հաւատոյ»ն (*profession de Foi*), նիւթն է, որ կրնայ քակել ամէն հանգոյց, լուծել դժուարալոյծ խնդիրներ, հրաշքներ գործել եւ հարթել նանապարհ յաջողութեան, ուրախութեան եւ առողջութեան: Գոգմա չունի առաքինութեանց ու սրբութեանց հասկացողութիւն: Ան իւրացուցած կը թուի ըլլալ լատինական առածը, որ կ'ըսէ. «Ուսի պէնէ, իպի բադրիա», որ թարգմանի՝ որտեղ բարիք՝ այնտեղ հայրենիք:

Գոգմա իր ամբարտաւանութեամբ կը համարձակի առատօրէն խրատներ դրկել իր որդիին ու կաշկանդել անոր միտքը՝ առանց գիտակցելու որ որդին ունի իր ուրոյն մտածելակերպը, հոգեբանութիւնը, աշխարհայեացքը, ինչպէս նաեւ իր անձնական նախասիրութիւնները եւ ընտրութիւնները, որոնք պէտք է յարգուին խստագոյնաւ: Գոգմա առանց շիկնանքի ու այլեւայլի, կոպտօրէն կը միջամտէ տղուն կեանքին՝ ընդգծելով կարեւորութիւնը վաճառականութեան եւ ակնկալելով Միհրանէն, որ ա՛ն եւս ընդգրկէ նոյն շահաբեր ասպարէզը: Գոգմա ի գուր ըղձաց որ Միհրան ժառանգէ իր յատկութիւնները եւ հետաքրքրութիւնները: Ժընէվէն վերադարձին, երբ Գոգմա իր յաւիտենական նինչին մէջ կը հանգստանար իր պատկառելի ու կատարեալ կազմով, Միհրան կազմալուծեց իր հօրը վաճառակեղոնը եւ մոռացութեան ֆամիին յանձնեց անոր տուած «շինիչ ու բարերար» թելադրութիւնները:

Ներկայ մարդկութիւնը դժբախտութիւնն ունի իր ծոցին մէջ ունենալու

Գոգմայի նման անթիւ «կատարեալ մարդիկ» կամ մտքի գանձներ, որոնք տգրուկի նման կառչած ժողովուրդին՝ անոր արիւնը կը ծծեն անողոքաբար: Տիրահոշակ Գոգմաներ այժմ ամենուրեք են եւ կը պատկանին ամէն ժամանակներուն: Առողջ գիտակցութիւնն ինքնակործան Գոգմաներ հրապարակներէն շեփորահարումը կը կատարեն նիւթապաշտութեան եւ կեանքը կը տեսնեն ու կը դատեն լոկ դրամի նեղ անկիւնէն: Գոգմայի հոգեկան վերքը խորունկ է ու անբուժելի: Ոչինչ կրնայ ցնցել անոր ողջ էութիւնը ու հիմնադատակ կործանել զինք՝ որքան դրամի չգոյութիւնը կամ սակաւութիւնը: Անոր անյագ ու մոլեգին ցանկութիւնը՝ ունենալու եւ առաւել եւս ունենալու մէջ է: Անոր լիակատար երջանկութեան գաղտնիքը դժբախտաբար նիւթին մէջ ամփոփուած է: Մարդկութիւնը ֆամահրող, անոր փշոտ հարցերուն վրայ ֆմծիծաղ, հեգնանք ու անտարբերութիւն ցուցաբերող Գոգմա, ամբողջովին կորսնցուցած իր զգայնութիւնը, ուղղութեամբ դէպի անդնդախոր վիհ, ուրկէ չի վերադարձ: Ան չգտաւ բարոյութիւն իր հոգեկան խանգարումութեան ու դարմանում՝ իր արգահատելի վիճակին: Հայկական առածը ամենայն իմաստութեամբ կ'ըսէ. «Սապատաւորին լոկ գերեզմանը կ'ուղղէ»:

Մեծ երգիծաբան Երուանդ Օտեան, Գոգմայի նամակներուն ընթերցումը կը յանձնարարէ «մասնաւորաբար այն պուրժուայի ձագերուն, որոնք վճռաբար միտքերնին դրած են «կատարեալ մարդ» ըլլալ»:

ԶԵՆՈՐ ՔԷՆՅ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ